

Neeruti kohaajalugu: lähteks

Vello Paatsi

Tänapäeval on kohanimi Neeruti üsna tuntud ja tavaliselt seostatakse seda Virumaal Kadri-na kihelkonnas asuva looduskaua paigaga.¹ See pole siiski ainus Neeruti. Ka Otepää kihelkonna inimestel on oma Neeruti. Mõlema Neeruti maastikku iseloomustab liigestatud pinnamood ja järved. Neerutite eestikeelne nimigi on ühist päritolu ja tuleneb arvatavalt saksa mõisnike perekonnanimest Nieroth.² Kui eestikeelse Neeruti puhul peab olema ettevaatlik, et oleks selgus, millisest paigast on jutt, siis saksakeelsed mõisanimed on erinevad. Kui Kadri-na Neeruti saksakeelne nimi on *Buxhöwden*, siis Otepää oma hoopis *Megel*. Mõlemad mõisad on ka üsna vanad. Kadri-na Neerutist on teateid 15. sajandi algusest ja Otepää Neerutist sama aastasaja teisest poolest. Kadri-na Neeruti loodusele kogub lisakuulsust sealne juugendstiilis mõisa peahoone.

Ent keskendumine nüüd Otepää Neerutile. Siinne mõisa puithärrastemaja süttis köögikorstnast 28. juunil 1919 ja põles maani maha.³ Tänapäeval on raske leida isegi härrastemaja asukohta,⁴ kunagist mõisa meenutavad vundamendikivid ja bussipeatus nimega Neeruti mõis. Selle lähedal on Neeruti küla. Neeruti mõisast või külast pole pärit suuri kuulsusi. Nimetada võib küll siinkandis elanud maadleja Johannes Kotka vanemaid, kauaaegset Otepää koolidirektorit Heino Mäge (1928–2011) ja mõisakärneri pojana sündinud üht esimest eestlasest maateadlast August Mielerit (1873–1932).

Kanepi ja Otepää kihelkonnad olid ärkamisajal rahvuslik-kultuuriliselt ühed kõige arenenumad paigad Eestis. Seda teati muidugi

juba tollal ja seda kinnitas veel kord ka M. Laari uurimus.⁵

Neeruti vald kasvas üsna märkamatuult ja kiiresti üheks Otepää kihelkonna majanduslikult ja kultuuriliselt arenenumaks paigaks. 1858. aastal asus Neeruti külakoolis õpetajaametisse Karl (Kaarel) Üts, kes oli kihelkonnakooli haridusega ning alustas külakoolis kirjutamise ja rehkendamise õpetamist, õhutas valla inimesi terasemaid poisse kihelkonnakooli saatma. Kihelkonnakooli haridus andis mitmeid oskusi, mida külakool veel ei suutnud pakkuda, nagu kirjutamine, saksa keele oskus ja avaram silmaring. Mitmed peremehed saatsid oma pojad kihelkonnakooli ja nendest saidki Neeruti kandi juhtivad ärkamisaegsed tegelased, nagu vennad Illakud ja Brückerid, Hans Nugin jt. Esimese talu Neerutis ostis päriseks kiriku võõrmünder Jaan Illak (1820–1894) 1864. aastal. Tema on hilisemate Neeruti tegelaste Johann ja Jüri Illaku isa (EKLA, f. 199, m 42, l. 110). Laialdasem talude pärisekstomine Neerutis tervikuna toimus umbes 8–10 aastat hiljem.

1872. aastal valiti Otepää kihelkonna vaimulikuks Jakob Hurt, kelle mitmete eesmärkide seas oli oluline vana aega uurida ja mitmesuguseid rahvamälestusi korjata. J. Hurt andis oma kihelkonna koolmeistritele ja ärksamatele tegelastele nõu panna kirja kooli või paiga ajalugu. Sellest soovist ongi sündinud J. Illaku „Neeruti aea raamat” ja H. Nugini „Neeruti kooli ajalugu”. Mõlemad kohaajaloolised käsikirjad asuvad Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, Nugini koolilugu küll ärakirjana originaalist. Olulisemad sündmused käsikirjades muidugi

¹ Kadri-na Neeruti on tuntud Kalevipoja künnivagudena. Paika tutvustati õige varakult ja mitut puhku ka ajakirjanduses. Vt. näiteks All Right [pseud.], Neeruti mäed. – Kodu. Päevalehe, Aja ja Koidu hinnata eralisa. 1912, nr. 24, lk. 377–378.

² Vt. näiteks H. Mägi. Neeruti küla meenutab kurja mõisnikku ja nime kujunemist. – Valgamaalane 2003, nr. 66, 12.06.

³ Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 5222, n. 1, s. 479, pagineerimata.

⁴ Vt. Neeruti mõisa kaarti aastast 1911 (EAA, f. 2469, n. 1, s. 676). Kaart on digiteeritud ja kättesaadav arhiiviallikate portaalis Saaga.

⁵ M. Laar. Äratjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2005, lk. 175, 333, 381.

Jüri Illak, Neeruti vallavanem, seltside tegelane ja Neeruti esimene näitejuht. EKLA, A-1:290

kattuvad. Ent erinevused on üksikasjades, mis võimaldavad üsna hästi jälgida Neeruti 19. sajandi tegemisi. Need kirjanekud muudab veelgi väärtuslikumaks asjaolu, et Neeruti vanemad vallakohtu ja vallavalitsuse dokumendid on tõenäoliselt hävinud, igatahes sääraseid fonde Eesti Ajalooarhiivis pole.

1873. aastal sai Neeruti külakoolmeistriks Hans Nugin. Juba järgmisel aastal toimus Neeruti tähelepanuväärsemate sündmuste avalöök. Neeruti inimesed asusid innukalt teatrit tegema

– tõenäoliselt olid need esimesed teatrietendused maal.⁶ Igatahes vääraks see lähemat uurimist. Järgneb üsna tormiline seltside, kooride ja raamatukogu asutamine. J. Hurdale saatsid rahvaluulet J. Illak⁷, H. Nugin ja J. Brücker, hiljem mõned teisedki.

Meeste tegutsemishimu nakatas ka Neeruti perenaisi ja neide. Anna Üts koondas nad 1896. aastal ühiskooskaimistele.⁸

1893. aastal toimus esimene suur valdade liitmine. Ühinesid ka Neeruti ja Päidla vald, kusjuures ühisvalla nimeks sai Päidla. Uut sünergiat, mida loodetakse tihti valdade ühendamisest tänapäevalgi, ei sündinud. Ka ühe kihelkonna eri vallad võisid suuresti erineda omad püüdlustelt, arusaamadelt, jõukuselt, mis ei loonud eeldusi koosmeeleks ega -tööks. Kultuuriliselt ja majanduslikult paremal järjel ning suhteliselt karskuslembelise ja tugeva paigavaimuga Neeruti rahval tekkis peaaegu kõigis asjades maha jäänud Päidla piirkonna rahvaga sagedasti hõõrumisi ja võitlemisi.⁹ Sellest annab aimu nii Illaku kui ka Nugini käsikiri.

J. Illaku „Neeruti aea raamat”¹⁰ algab peatükiga „Vana aeg”, mis sisaldab pudemeid Eesti ajaloost, sellega liitub „Neeruti aea lugu” alates umbes aastast 1782. Siit leiame rahvapärismi mõisate ja mõisnike kohta, andmeid Pühajärve sõjast ja Neeruti kooli ajaloost. Sellest viimast peatükist on osa avaldatud ajakirjas Eesti Kirjandus,¹¹ mille järje avaldab nüüd omakorda Tuna. Illaku Neeruti ajalugu lõpeb 1907. aastal J. Raudsepa valimisega vallavanemaks. H. Nugini koolikroonikat on mitmed järgnevad õpetajad täiendanud ja see lõpeb 1936/1937. õppeaasta sissekandega. Illaku käsikiri toetub peamiselt suulisele traditsioonile, ent ta on kasutanud ka erinevaid käsikirju ning kirja pannud enda nähtu ja kuuldu.

J. Illaku käsikiri on kirjutatud kirjakeeles ja uues kirjaviisis, ent siit leiab ka Otepää kihelkonna murdejooni ja üksiksõnu vanas kirjaviisis. Illaku kirjutamisoskus ja vilumus ületavad suu-

⁶ J. Illak märgib, et esimene näitejuht oli tema, ja unustab H. Nugini. Hans Nugin kinnitab, et just tema oli esimene näitejuht, tegelaste seas märgib ta ka J. Illakut. Nugin kirjutab, et kohalik koolivalitsus keelas tal „näite põrandal” mängida ja siis sai juhiks Jüri Illak (EKLA, f. 169, m 69:1, l. 12p–13).

⁷ Vt. näiteks EKLA, f. 117, m 2:3/2.

⁸ EKLA, f. 169, m 69:1, l. 17p.

⁹ Vt. näiteks Päidlast. – Olevik 1903, nr. 3, 21.01. Veel Eesti Vabariigi algul polnud vallavalimistel Päidlas poliitilistel erakondadel mingit tähtsust, vastamisi seisis Neeruti ja Päidla mehed. Asi pidi olema vist õige hull, sest Päidla mehed olid esitanud koguni soovi saada iseseisvaks vallaks. Vt. Hasch. Leppimatus ühendatud valdades. – Postimees 1921, nr. 221, 25.09.

¹⁰ EKLA, f. 21, m 74.

¹¹ Vt. [J. Illak]. Neeruti Kooli aea lugu. – Eesti Kirjandus 1910, nr. 4, lk. 131–135.

resti tollase talumehe keskmist taset. Eestlaste kirjutamisoskust hinnatakse tavaliselt 19. sajandi lõpul üsna heaks. Põhiosal maainimestest oli kirjutamisoskus siiski üsna tagasihoidlik. Vallavalitsuste dokumentides ja kirikukonventide protokollides on osavõtjate allkirjade hulgest kadunud küll kolm risti, ent allkirjad ise tunnistavad tihti viletsat kirjutamisoskust. Illaku käsikirja sõnastust pole parandatud. Selguse ja parema loetavuse huvides on lisatud komasid, väga pikki lauseid poolitatud, täiendused on nurksulgudes.

Illakule kuulub ka märkimist vääriv tähelepanek keele kohta. Ta teatab kirjas J. Hurdale (22.10.1889), et keelega on viimase kümne aasta jooksul toimunud suur muudatus ja et noorem

rahvas kõneleb peaaegu kirjakeelt sedasi, kuidas Jakobsoni koolilugemik neid õpetanud, üksnes vanad kõnelevad veel rohkem „võru poolist murret”.¹²

Neeruti kandi kultuuriline aktiivsus hääbus pikkamööda pärast seltsimaja valmimist Nõunis ja Neeruti kooli sulgemist (1964). Tänapäeval tegutseb Neerutis külaselts. Küll väärib tähelepanu kultuuritegevus naaberkülas Nõuni maa-kultuurimajas, mis on Päidla Laulu ja Mängu Seltsi otsene järglane ja mille asutamist 110 aastat tagasi tähistati tänavu juulis. Viimase viieteistkümne aasta jooksul on augusti algul tuhanded inimesed Eestist ja kaugemaltki külastanud kunagise Neeruti mõisa Lutike küla Leigo talu, nautimaks järveuusikat ja tulemöllu.

Neeruti rahvas Jakob Hurda lahkumisel Otepäält 1880. Esimene rida (vasakult): Mari Kõrts, Hans Nugini kasvandik; Leeni Üts, endise Neeruti koolmeistri tütar; Ann Brücker, peretütar; Juhan Illak, vallavanem; Samuel Üts, vallakirjutaja; Eduard Rõigas, kantnik; Tõnis Karuse, orelitegija Nuustakult; tundmatu. Keskmine rida (vasakult): Peeter Treial, taluperemees; Ferdinand Illak, taluperemehe poeg; Viuu Nugin, Neeruti koolmeistri abikaasa; Anna Nugin, koolmeistri tütar; Jüri Vares, rätsep; Hans Nugin, Neeruti külakoolmeister; Aadu Schmidt, mölder; Kaarel Klein, kantnik; Jaan Vares, mõisa tallimees. Ülemine rida (vasakult): Juhan Grossschmidt, taluperemehe poeg; Peep Kuhlberg, taluperemehe vend; Kirschbaum, kantnik; Jaan Kuhlberg, taluperemees. Foto R. Sachker. EKLA, D-80:2.

¹² EKLA, f. 43, m 5:42, l. 1p.